

ĐỂ NÔNG DÂN THẬT SỰ LÀ CHỦ THỂ TRONG PHÁT TRIỂN NÔNG NGHIỆP, XÂY DỰNG NÔNG THÔN MỚI

HỒ NGỌC HY*

Qua hơn 30 năm đổi mới, những thành tựu đạt được trong nông nghiệp luôn gắn liền với vai trò làm chủ, chủ thể của giai cấp nông dân. Đồng thời, người nông dân cũng có nhiều cơ hội để phát huy vai trò chủ thể của mình. Song, thực tế vẫn còn những hạn chế, thách thức cần tiếp tục tháo gỡ.

Lợi ích và chủ thể đích thực

Trong phát triển nông nghiệp và xây dựng nông thôn mới, Đảng và Nhà nước ta luôn chú trọng đến vai trò chủ thể của nông dân. Nghị quyết số 26/NQ-TW, ngày 5-8-2008, của Ban Chấp hành Trung ương Đảng khóa X, “*về nông nghiệp, nông dân, nông thôn*” nhấn mạnh: “*Trong mối quan hệ mật thiết giữa nông nghiệp, nông dân và nông thôn, nông dân là chủ thể của quá trình phát triển, xây dựng nông thôn mới*”⁽¹⁾.

Người nông dân trong hợp tác xã (HTX) thời bao cấp là chủ thể kinh tế tập thể nhưng thực chất là ban chủ nhiệm HTX đóng vai trò quyết định, còn người nông dân tập thể phụ thuộc, đứng “ngoài lề”. Do đó, động lực để phát triển sản xuất nông nghiệp không có, người nông dân không mặn mà với HTX, dẫn đến tình trạng “dòng công, phóng diêm”, “chân trong, chân ngoài hoặc chân ngoài dài hơn chân trong”, lâm bệnh trầm kha “*vật tư thiếu thốn, tiền vốn khó khăn, làm ăn thua lỗ*”...

Ngày nay, việc xây dựng nông thôn mới (NTM), HTX kiểu mới như một công cụ hữu

hiệu để người nông dân hiện thực hóa ước mơ được làm chủ đích thực. Cùng với việc triển khai thực hiện chủ trương của Đảng về nông nghiệp, nông dân, nông thôn, ngành nông nghiệp nước ta tích cực thực hiện tái cơ cấu ngành gắn với việc xây dựng NTM và quá trình đô thị hóa, chuyển đổi mô hình HTX kiểu cũ sang mô hình HTX kiểu mới theo Luật Hợp tác xã năm 2012.

Một trong những thay đổi lớn nhất của mô hình HTX kiểu mới là thay đổi cơ cấu bộ máy quản lý của HTX, xác định đầy đủ hơn vai trò chủ thể đích thực của người nông dân, thực hiện Quy chế Dân chủ ở cơ sở. Các tên gọi “ban chủ nhiệm HTX” hay “chủ nhiệm HTX” được thay bằng các tên gọi khác như: Hội đồng quản trị, chủ tịch hay giám đốc HTX. Sự thay đổi đó cho thấy, HTX giờ đây hoạt động như một doanh nghiệp, chi khác

* ThS, Ủy viên Ban Chấp hành Hội Khoa học kinh tế Việt Nam, nguyên Phó Trưởng ban Thường trực Ban Dân vận tỉnh Quảng Trị

(1) Văn kiện Hội nghị lần thứ 7, Ban Chấp hành Trung ương khóa X. NXB. Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2008, tr. 124

là lợi ích các thành viên HTX và mọi quyết định đều phải có sự thông qua của tất cả các thành viên. Sự liên kết bền chặt của các thành viên quyết định trực tiếp tới sự phát triển của từng HTX. Từ chỗ tập thể là đơn vị kinh tế tự chủ chuyển sang hộ xã viên tự chủ kinh tế, đây là một sự thay đổi về chất lượng trong cơ chế quản lý kinh tế nông nghiệp ở HTX. HTX kiểu mới chủ yếu là tổ chức thực thi có hiệu quả các dịch vụ đầu vào và đầu ra để cung cấp cho nông dân vật tư kỹ thuật, hướng dẫn quy trình sản xuất mùa vụ, khuyến cáo những điều cần làm và cần tránh để giảm thiểu rủi ro, đặc biệt là những rủi ro do biến đổi khí hậu, vệ sinh môi trường, an toàn thực phẩm, hợp đồng kinh tế, tiêu thụ sản phẩm cho nông dân. Hợp tác xã kiểu mới không triệt tiêu kinh tế hộ gia đình, mà tạo ra một môi trường mới để hộ nông dân tham gia, là thành viên HTX, chủ thể phát huy mọi năng lực, tiếp cận với vốn tín dụng, khoa học - kỹ thuật, gắn với thị trường và “bốn nhà” (nhà nông, nhà doanh nghiệp, nhà khoa học và Nhà nước).

Những năm qua, Đảng ta tiếp tục xác định và làm sâu sắc thêm về vai trò tự chủ, phát huy quyền làm chủ thực hiện Quy chế Dân chủ ở cơ sở “dân biết, dân bàn, dân làm, dân kiểm tra” của nông dân, phát triển kinh tế nhiều thành phần, nhiều hình thức sở hữu. Tiếp tục đổi mới nội dung và phương thức hoạt động của kinh tế HTX; đẩy mạnh liên kết, hợp tác dựa trên quan hệ lợi ích hài hòa, áp dụng phương thức quản lý tiên tiến, phù hợp với cơ chế thị trường; xác định kinh tế nhà nước cùng với kinh tế tập thể ngày càng trở thành nền tảng, kinh tế tư nhân là một động lực quan trọng của nền kinh tế...

Những kết quả đáng mừng

Chính sự đổi mới toàn diện, sâu sắc và mạnh mẽ đó đã làm cho kinh tế nông nghiệp, nông dân và nông thôn nước ta đạt được nhiều kết quả, diện mạo khởi sắc, góp phần vào những thành tựu có ý nghĩa lịch sử của đất nước qua hơn 30 năm đổi mới, đồng thời vai trò chủ thể đích thực, làm chủ của giai cấp nông dân ngày càng được phát huy. Nhờ đó, phong trào và chất lượng HTX nông nghiệp, tăng trưởng và chuyển dịch cơ cấu kinh tế ngành nông nghiệp gắn với xây dựng NTM ngày càng phát triển theo hướng tích cực, có chiều sâu và hiệu quả; được đông đảo cán bộ, đảng viên, nhân dân, trực tiếp là người nông dân với vai trò chủ thể hưởng ứng, tự nguyện, tích cực tham gia, khiến diện mạo nông thôn ngày càng đổi mới. Theo Báo cáo tổng kết 15 năm triển khai thực hiện Nghị quyết số 13-NQ/TW, của Ban Chấp hành Trung ương Đảng khóa IX, về việc tiếp tục đổi mới, phát triển và nâng cao hiệu quả kinh tế tập thể, đến nay cả nước có 101.405 tổ hợp tác, 22.861 HTX, thu hút gần 6 triệu thành viên tham gia. Doanh thu bình quân mỗi HTX năm 2018 đạt 4.477,3 triệu đồng, tăng gấp 4,2 lần so với năm 2003, lãi bình quân của mỗi HTX tăng từ 7,4 triệu đồng năm 2003 lên 240,5 triệu đồng năm 2018, thu nhập bình quân mỗi năm của lao động thường xuyên trong HTX tăng từ 15,7 triệu đồng năm 2003 lên 36,6 triệu đồng năm 2018. Tổng kết 10 năm triển khai thực hiện xây dựng NTM, đến hết tháng 9 năm 2019 cả nước có 4.665 xã đạt 52,4% tổng số xã đạt chuẩn NTM, bình quân đạt 13,5 tiêu chí/xã (tăng 10,6 tiêu chí so với năm 2010) và cả nước không còn xã dưới 5 tiêu chí, 93 đơn vị cấp huyện (chiếm 14% tổng số huyện, thị xã) được Thủ tướng Chính phủ công nhận đạt chuẩn NTM. Hiện cả nước có 7 tỉnh, thành

phổ có 100% số xã đạt chuẩn NTM. Điểm đáng ghi nhận là kinh tế tập thể (KTTC) và HTX kiểu mới ngày càng được coi trọng và phát triển thuận lợi. Năm 2012, cả nước chỉ có 10% trong tổng số HTX hoạt động hiệu quả, đến nay tỷ lệ này đạt trên 30%.

Thực tế cho thấy, thông qua xây dựng HTX kiểu mới, xây dựng NTM và các phong trào thi đua yêu nước trong nông nghiệp, bước đầu đã làm cho người nông dân nhận thức được vai trò làm chủ, vai trò chủ thể của mình và tích cực tham gia vào công tác quy hoạch, dồn điền đổi thửa, tích tụ ruộng đất, chuyển dịch cơ cấu cây trồng vật nuôi thích hợp, xây dựng kết cấu hạ tầng, xây dựng cánh đồng lớn, ứng dụng tiến bộ khoa học - kỹ thuật, cơ giới hóa nông nghiệp trong xây dựng NTM, giải phóng được sức lao động, giải phóng người nông dân ra khỏi “vòng kim cô” đói nghèo, tăng năng suất lao động, năng suất cây trồng vật nuôi, giảm chi phí, tăng hiệu quả kinh tế trong sản xuất nông nghiệp. Quy mô ruộng đất được liền vùng, liền khoảnh hơn, giảm dần manh mún, tích tụ ruộng đất nhiều hơn, hình thành nhiều vùng chuyên canh, nhiều mô hình sản xuất nông nghiệp hàng hóa theo hướng liên kết chuỗi, nông nghiệp sạch, hữu cơ, công nghệ cao, cánh đồng lớn ra đời; hiệu quả sử dụng đất, đưa cơ giới vào sản xuất ngày càng tăng. Theo Bộ Nông nghiệp và Phát triển nông thôn, việc cơ giới hóa trong nông nghiệp (chủ yếu ở các khâu làm đất, tưới tiêu phục vụ sản xuất lúa tại đồng bằng sông Cửu Long, đồng bằng sông Hồng) đạt từ 80% đến 90%.

Nhiều mô hình trang trại, doanh nghiệp nông nghiệp công nghệ cao phát triển, xuất hiện ngày càng nhiều doanh nghiệp, xã viên “tỷ phú”. Theo Báo cáo của Sở Nông nghiệp và Phát triển nông thôn tỉnh Lâm Đồng, địa phương hiện có 103 HTX nông nghiệp, hầu

hết hoạt động theo mô hình HTX kiểu mới theo Luật Hợp tác xã năm 2012, trong đó có 50% số HTX hoạt động khá và giỏi. Đáng chú ý, các HTX chuyên sản xuất, cung ứng dịch vụ liên quan tới mặt hàng rau, hoa tại Đà Lạt có bước phát triển ấn tượng, doanh thu của các thành viên trong HTX nông nghiệp kiểu mới đạt từ 1 tỷ - 1,2 tỷ đồng/ha/năm, lợi nhuận chiếm khoảng 50% doanh thu. Tỉnh Đắk Nông hiện có gần một nghìn “trang trại xanh” (tên gọi của những trang trại kinh tế nông - lâm kết hợp), mỗi trang trại cho thu nhập bình quân 1,2 tỷ đồng. Trong đó, có nhiều trang trại cho thu nhập hơn 10 tỷ đồng/năm và dự kiến những năm tới sẽ thu nhập từ 15 tỷ đến 20 tỷ đồng/năm, như trang trại của ông Nguyễn Ngọc Trung (xã Đắc Nĩa, thị xã Gia Nghĩa), Trang trại Thu Thủy (huyện Đăk Nông)⁽²⁾. Bà Thái Hương, người sáng lập và tư vấn chiến lược của Tập đoàn TH, xây dựng nên một trang trại bò sữa chăn nuôi tập trung lớn nhất châu Á ở Nghệ An. Trong chăn nuôi, Tập đoàn áp dụng công nghệ cao, quy trình khép kín, tự động hóa hoàn toàn trong sản xuất, quản lý, kiểm tra chất lượng sản phẩm, từ “đồng cỏ xanh đến ly sữa sạch”. Đến nay Tập đoàn TH đã gây dựng đàn bò sữa lên đến 45 nghìn con và một nhà máy chế biến sữa tươi hiện đại có công suất tối đa 500 nghìn tấn/năm với hơn 70 loại sản phẩm sữa mang thương hiệu TH True Milk quốc gia, quốc tế. Tập đoàn TH đã lan tỏa và liên kết với các hộ nông dân, đầu tư vào nhiều tỉnh, thành trong cả nước và cả ở Nga với tổng vốn 3,7 tỷ USD. Dự kiến năm 2020 đàn bò sữa của TH sẽ đạt quy mô lên tới 137.000 con⁽³⁾.

(2) Xem: “Hiệu quả kinh tế từ mô hình trang trại xanh” *Báo Nhân Dân*, 11-1-2016

(3) Xem: “Phát triển nông, lâm nghiệp công nghệ cao ở vùng Tây Nghệ An”, *Báo Nhân Dân*, 9-3-2019

Thách thức nảy sinh từ thực tế

Sau hơn 30 năm đổi mới, vai trò chủ thể của nông dân được phát huy, song vẫn đang đối diện với những thách thức, nảy sinh từ thực tế hoạt động sản xuất, kinh doanh, nếu không có định hướng, nhận thức đầy đủ sẽ có nguy cơ đẩy người nông dân vào vị thế bất lợi, đánh mất vai trò chủ thể trong phát triển nông nghiệp, xây dựng HTX kiểu mới, xây dựng NTM. Có thể nhận diện những thách thức đó là:

Thứ nhất, vai trò chủ thể của giai cấp nông dân, người nông dân chưa được hiểu sâu sắc, toàn diện. Đây là vấn đề cản trở lớn cho tư duy hành động, trong việc phát huy quyền làm chủ của người nông dân trong xây dựng NTM, HTX kiểu mới.

Thứ hai, mâu thuẫn giữa tình trạng sản xuất nhỏ và xu hướng sản xuất lớn nông nghiệp. Đó là, chưa làm rõ khái niệm sản xuất lớn nông nghiệp (gồm lực lượng sản xuất và quan hệ sản xuất) và sản xuất nông nghiệp quy mô lớn (chỉ hàm lực lượng sản xuất), ruộng đất manh mún, sản xuất nhỏ lẻ của các hộ tiểu nông với yêu cầu tích tụ, tập trung ruộng đất, vốn, khoa học - công nghệ... trong điều kiện cuộc Cách mạng công nghiệp lần thứ tư bùng nổ, kinh tế thị trường phát triển và hội nhập quốc tế sâu rộng.

Thứ ba, mặt tích cực của công nghiệp hóa, hiện đại hóa (CNH, HĐH), đô thị hóa, ứng dụng thành tựu khoa học - công nghệ mới vào nông nghiệp, nông thôn sẽ thúc đẩy phát huy vai trò chủ thể của nông dân, áp lực tích cực đòi hỏi người dân không ngừng sáng tạo, vươn lên. Nhưng quá trình đẩy mạnh CNH, HĐH cũng làm xuất hiện không ít nghịch lý dẫn đến thực tế còn thiên về khai thác nguồn lực có sẵn theo chiều rộng nhiều hơn chiều sâu, hơn việc bồi đắp, tái tạo, đẩy nguồn lực

tự nhiên đã cạn kiệt lại càng cạn kiệt hơn, sinh lực của người nông dân càng hao tổn. Không ít trường hợp người nông dân đứng “ngoài lề” các dự án CNH, HĐH, đô thị hóa, khu công nghiệp, khu kinh tế...

Thứ tư, Đảng, Nhà nước đã nỗ lực đưa ra những thiết chế nhằm thực thi quyền làm chủ, vai trò chủ thể của nông dân. Nhưng trên thực tế, “do điều kiện lịch sử của Việt Nam, những thiết chế công đã bị thương mại hóa, cát cứ, manh mún và thiếu sự giám sát của người dân”⁽⁴⁾. Tình trạng trên đã tạo nên những “khe hở” trong quản lý đất đai, đầu tư, vốn, quản lý nhà nước, phân công, phân cấp, để bề thao túng cho tham nhũng, đầu cơ trục lợi chiếm đoạt nguồn lực của nhân dân, nhất là đất đai. Vì mất vị thế chủ thể của mình, nhiều nơi nông dân sản xuất cầm chừng để giữ đất hoặc cho thuê mướn, chuyển nhượng một cách không chính thức.

Thứ năm, một nghịch lý khác là trong lúc vai trò chủ thể của nông dân bị hạn chế thì áp lực lớn lại đến từ cuộc Cách mạng công nghiệp 4.0. Hiện tại, công nghiệp đã thay thế lao động thủ công trong nhiều ngành, tiến bộ công nghệ cũng có thể làm trầm trọng các vấn đề bất bình đẳng xã hội, người dân sản xuất nhỏ lẻ, phân tán không đủ sức chống đỡ, hấp thụ, tiếp cận với khoa học - công nghệ hiện đại, vốn tín dụng, giáo dục, đào tạo nguồn nhân lực chất lượng cao, đào tạo nghề.

Thứ sáu, xây dựng HTX kiểu mới, xây dựng NTM đang đối mặt với nhiều thách thức, nhất là phát huy vốn văn hóa, vốn xã hội, vốn con người của nông dân; những

(4) “Việt Nam 2035 - Hướng tới thịnh vượng, sáng tạo, công bằng và dân chủ” (Báo cáo tổng quan của Bộ Kế hoạch và Đầu tư - Nhóm Ngân hàng Thế giới)

truyền thống tốt đẹp có xu hướng mai một, những hủ tục lạc hậu ở nông thôn tái sinh nhiều hình thức khác nhau.

Những vấn đề cốt lõi cần tháo gỡ

Để tiếp tục phát huy hiệu quả vai trò chủ thể của nông dân trong cơ cấu lại ngành nông nghiệp gắn với xây dựng HTX kiểu mới, xây dựng NTM, cần làm rõ, tháo gỡ một số vấn đề cốt lõi sau:

1- Trong môi trường, điều kiện chính trị, điều kiện xã hội, điều kiện phát triển của nông nghiệp, nông thôn hiện nay, cần làm rõ, cụ thể thế nào là phát huy quyền làm chủ, phát huy vai trò chủ thể của người nông dân và phát huy bằng phương thức nào. Đồng thời, tạo ra môi trường sản xuất, kinh doanh mới sát hợp với thực tế để người nông dân phát huy và đặt họ vào vị trí trung tâm của quá trình chuyển đổi tư duy phát triển nông nghiệp bền vững.

2- Cần có giải pháp thiết thực, hữu hiệu để phát huy những thuận lợi, khắc phục những khó khăn, tháo gỡ những rào cản để người nông dân thực sự phát huy dân chủ, vai trò chủ thể “dân biết, dân bàn, dân làm, dân kiểm tra” những vấn đề thiết thực liên quan đến cuộc sống vật chất, tinh thần của dân trong phát triển nông nghiệp, xây dựng NTM mà xu hướng tất yếu là rút ngắn khoảng cách giữa lĩnh vực nông nghiệp, công nghiệp, dịch vụ, công nghệ cao được áp dụng càng rộng rãi vào các khâu lao động, cải tạo môi trường sinh trưởng của cây trồng vật nuôi, sản xuất chế biến, bảo quản, tiêu thụ nông sản.

3- Kịp thời nhận diện, phân tích đánh giá, tổng kết các mô hình thực tiễn phát triển tốt, phát huy chủ thể của người nông dân trong phát triển nông nghiệp, xây dựng NTM như: Mô hình liên kết “4 nhà”, trang trại thông

minh, tham gia chuỗi giá trị trong nước và toàn cầu, dồn điền đổi thửa, cánh đồng lớn, ứng dụng công nghệ cao...

4- Vai trò của các đối tác tham gia phát triển nông nghiệp, nông thôn, khi nông dân thật sự đóng vai trò chủ thể, nhất là vai trò của doanh nghiệp (DN), các nhà khoa học. Cần có cơ chế, phương thức, mô hình nào để DN, nhà khoa học tham gia chủ động, tích cực, hiệu quả vào tái cơ cấu ngành nông nghiệp, nông thôn mà không dẫn tới hoán đổi địa vị giữa các chủ thể và đối tác, không đánh mất quyền làm chủ, vai trò chủ thể của người nông dân.

5- Đổi mới nội dung và phương thức hoạt động của cả hệ thống chính trị, trong đó có Hội Nông dân Việt Nam, các liên minh HTX, đoàn thể, hội nghề nghiệp để phát huy vai trò chủ thể của người nông dân; thu hút, đoàn kết, tập hợp nông dân phát huy đầy đủ vai trò chủ thể trong cơ cấu lại nông nghiệp, xây dựng NTM.

6- Cần có những giải pháp phát huy vai trò chủ thể của người nông dân trong cơ cấu lại nông nghiệp, xây dựng NTM. Xác định rõ vai trò của cả hệ thống chính trị (Đảng, Nhà nước, Mặt trận Tổ quốc và các đoàn thể chính trị - xã hội) và những nỗ lực tự thân của nông dân; đề ra các tiêu chí cụ thể và chỉ đạo xây dựng mẫu hình “người nông dân mới”, tập trung vào các tiêu chí: Nhận thức mới, kiến thức mới, ý thức mới, văn hóa mới, kỹ năng mới, quyết tâm mới, đời sống cao hơn, làm chủ cao hơn.

7- Tiếp tục rà soát lại cơ chế, chính sách sản xuất nông nghiệp, đề xuất cơ chế, chính sách mới nhằm tạo đột phá mạnh mẽ, cuốn hút, tác động và phát huy vai trò chủ thể của người nông dân trong cơ cấu lại nông nghiệp gắn với xây dựng NTM. □